

עיונים בחינוך, גיליון מס' 22
תשפ"ד, 2023

מדף הספרים

מדור ביקורת ספרים

טליה דיסקין על הספרמה נספר לטף? עיון בספרות שואה לגיל הרך מאת יעקבה סצ'רדוטי, הוצאת המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט והוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2023.

לפני איזה זמן פרסם יובל נח הררי רשימה בעיתון הארץ, שכותרתה: 'איך לדבר עם הילדים על הצד האפל של ההיסטוריה, מבלי לשתק אותם מפחד?' (נח הררי, 2022). שאלה זו מעסיקה הורים בחיי היום-יום שלהם, וכן מחנכים ואחרים הבאים במגע פדגוגי עם ילדים ונדרשים לפעמים לתווך להם אירועים שמוטב אילו לא קרו; אירועים שמזכירים שהטוב אינו דבר שיש לראותו כמובן מאליו במתחם היחסים שבין בני אדם. עבור רבים, ובפרט עבור יהודים, אירוע כזה היה השואה, שבחברה הישראלית מהווה קו פרשת מים ותמה מכוננת. גם אם לא נמתח קו ישיר אחד ובלעדי ביניהן, מבחינה עובדתית קמה מדינת ישראל בסמיכות יחסית לשואה ונכרכה בה בקשר בל יינתק.

ספרה הנפלא והנורא של יעקבה סצ'רדוטי, מושאה של רשימה זו, 'עושה סדר' בספרות השואה לילדי הגיל הרך בעשורים האחרונים, זו שהופיעה למן ראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת. הוא בגדר קריאת חובה לעוסקים בתחום, קרי מורים ומחנכים, אך מומלץ ביותר גם לקהל הרחב. בטרם נצלול לדיון, יש להתעכב לרגע קט על עצם הארת הנושא הכללי באמצעות עבודת הליקוט והניתוח של ספרות שואה לילדי הגיל הרך, המשקפת מטען רב שנים של נוכחות השואה על מדף ספרי הילדים הצעירים, אשר ביטויו ניכר בקורפוס הרחב שמגולל המחקר: מעל 30 ספרים.

ברקע המחקר עומדות סוגיות כבדות משקל המלוות את החברה בארץ-ישראל, במדינת ישראל ובקרב יהודים בכלל בעולם, בהקשר של השואה והעברת זכרה לילדים. בהיבט אחד, מבחינת מיקום הנושא על ציר הזמן, סצ'רדוטי מפנה לדני גוטווין, שחילק את יחסה של החברה הישראלית לשואה לשלוש תקופות: "תקופת הזיכרון המשועשע", מתחילת שנות הארבעים ועד שנות השישים, שבה נע היחס בין אמפתיה והזדהות עם סבלם של הנספים והניצולים ובין כעס נורא על הליכתם כצאן לטבח, לכאורה; "תקופת הזיכרון המולאם", שאירעה למן תחילתו של משפט אייכמן ועד שני עשורים אחרי כן; ו"תקופת הזיכרון המופרט", משנות השמונים של המאה העשרים, זמן של התפוררות הלכידות הלאומית ודעיכתה של נכונות הפרט להקריב למען הכלל. מעניין כי בד בבד הועצם בתקופה השלישית שיח השואה לילדים הגדולים יחסית, וטיבו – בפרט ביחס לשאלה האם הוא גולש אל הלאומנות – היה למושא לדיון ער ונפיץ, ששיאו אולי בדברים שכתב ההיסטוריון ניצול השואה יהודה אלקנה, במאמר ידוע משנות השמונים המאוחרות

תחת הכותרת "בזכות השיכחה", בו קרא להפסיק לעסוק בסמלים, בטקסים ובלקחי השואה – בפרט אל מול הילדים – כחלק מאותו הפולמוס בנוגע לדילמות של "טיפוח יתר" של תודעת שואה, שבא לידי ביטוי, בין השאר, לפי חלק מהטענות, במסעות לפולין (אלקנה, 1988).

במישור אחר, חשש מוסרי מבחינת לגיטימיות הכתיבה על השואה מהווה גם הוא רקע לדיון בנושא; דבריו של האינטלקטואל, הפילוסוף והסוציולוג תיאודור אדורנו למשל, שראה בשואה דבר שאינו ניתן לתיאור מבחינה מוסרית, מחלחל גם לשיקולי ההקראה של כתיבה העוסקת בשואה, ועוד לילדים הקטנים. האמירה המפורסמת המזוהה עם אדורנו – כי כתיבת שירה אחרי השואה היא פעולה ברברית – עשויה להכביר רגשות אשם גם על מתווכי טקסטים העוסקים בשואה ומיועדים לילדים (ואם כי ברבות הימים אדורנו שינה דעתו ועמד על הזכות להשמיע קול בעקבות הסבל, כאמור גם אצל סצ'רדוטי בעמ' 231). הטקסטים המובאים בספר משויכים לתקופה השלישית אליבא דגוטוויין, אך סצ'רדוטי מראה איך הם התמודדו עם קיומם של מסרים שנדגמו מהתקופות שקדמו לה, וכיצד ניתבו אותם, לא פעם בעדינות מפליגה, אולי כדי לא להתנפץ אל בין סלעי המחלוקות. אחת הטענות היפות בספר היא שבעוד שהשמעת קול היא ממטרות הסוגה, גם השתיקה היא מטרה כשלעצמה, והיא מתאפשרת בתוך הטקסטים עצמם.

בנוסף למישור המוסרי, קיים הקושי הרגשי – כי סיפור השואה יקדיר את עולמם של הילדים, במיוחד אלה הצעירים ביותר, ואולי אף את זה של המבוגרים המתווכים, המתלבטים בדבר מוכנותם ונכונותם שלהם עצמם להעכיר את הילדות בצבעי המציאות הכהים. בזמן העיון מנקרות דילמות פרקטיות ותיאורטיות: האם הייתי מקריאה ספר כזה או אחר לילדי הרכים בשנים ולחבריהם לגן או לכיתות הנמוכות בבית הספר היסודי? עומסת על כתפיהם הצנומות את משא הדורות, מקדימה מסע שאולי עדיף לדחות? מגלה להם שהיה דבר כזה בכלל, שואה, או חוסכת מהם את העיסוק בה; ובכלל – מה יגן עליהם, ומה יהווה מגננתיות יתר? והתרגיל המחשבתי מעלה שאלות גם מעבר לעצם החשיפה; שאלות כמו מהם המסרים הערכיים שטומנים בחובם הספרים, ועד כמה הם מחלחלים אל הנפש הרכה, בעודי – בעודנו כמחנכים – נושאים באחריות לכך? המחברת מבהירה כי בעיקרון היא בעד תיווך נושא השואה לגיל הרך. ניתוח הספרים נעשה מתוך מודעות ברורה להיענות הנמוכה להמלצות מומחים להנכיח את השואה דרך הספרים לילדים הצעירים, ולזמינותם המוגבלת במערכת החינוך. הסיבות השונות – מהיעדר רצון לעורר את מוראות העבר ועד לאי-אמון במסוגלות המוסרית להנגיש את השואה, והעדפה להותירה בגדר 'פלנטה אחרת' (בפראפרזה על דבריו המפורסמים של יחיאל דינור, הסופר ק. צטניק, על אושוויץ), אף שאינה אחרת באמת, ומכאן, בין השאר, האימה הגלומה בה, מובנות לה, אך במקביל לכך היא מסכמת את ספרה (זהירות, להלן ספוילר) במילים הבאות: **"אל תשכחו לזכור וזכרו לשכוח**. ספרות שואה טובה לגיל הרך באה ואומרת: זכרו את העבר, כי ממנו צומח ההווה ויצמח העתיד, אך זכרו גם לשכוח (ואולי גם לסלות), כדי שתזכרו את נקודות האור שבתוך האפלה וכדי שתוכלו להמשיך הלאה. ובה בעת עלינו לזכור שאיכות פואטית היא ערך מרכזי שבאמצעותו נבחנת ונמדדת ספרות ילדים בכלל וספרות שואה לגיל הרך בפרט" [ההדגשה במקור] (בעמ' 236). לגישתה, הרצון להנגיש באופן רגיש, מתון והדרגתי את האירוע שקרה הוא גם הזדמנות: הזדמנות ללמוד על טוב ורע, על גילויי אנושיות שצמחו מתוך הייאוש, על היסטוריה לאומית ואישית ואולי גם הזדמנות לסליחה ותיקון. על כך ניתן להוסיף גם את הממד הפילוסופי: ההבנה שבכל אדם עלולים להיות טמונים זרעי רוע, ולכן חשוב לחשוב מהו הטוב הרצוי, קרי לפרק את המושג ולהרכיב אותו מחדש, להיות טובים בעצמנו וגם לקדם את הטוב הטמון באחרים.

ספרות השואה העכשווית המיועדת לילדים הצעירים מאוד מהווה שדה רחש פעילות; אל ספר השואה הראשון לגיל הרך המוזכר ככזה בספר המחקר **מה קרה בשואה: סיפור בחרוזים לילדים שרוצים לדעת** מאת בת-שבע דגן, שראה אור בשנת 1991, הצטרף כבר באותה שנה מפרי עטה של אותה כותבת גם **צ'יקה**

הכלבה בגטו, שזכה למהדורות נוספות. בשנות ה-90 ראו אור לא פחות משישה ספרי שואה נוספים לגיל הרך: **זה מפני שאנחנו יהודים** (נעמי מורגנשטרן, 1996), **סבתא, מדוע יש לך מספר על היד?** (סוזן ויס, 1997), **הסיפור של נילי** (אראלה שרפיאן, 1998), **קרן של הוד** (רונית ברגמן, 1998), **משהו על לוויתנים** (אבא קובנר, 1999) ו**תומי** (בדז'יך פריטה, 1999). סצ'רדוטי כותבת שבשני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת נרתמה ספרות הילדים בישראל להעלות על הכתב את סיפורי הניצולים מתוך תחושת דחיפות, לפני שיהיה מאוחר מדי. רבים מהם גם היו ילדים וילדות, נערים ונערות, בשואה, שגוללו את זיכרונותיהם גם בספרים למבוגרים (כגון אלונה פרנקל; אורי אורלב, סופר מפורסם נוסף שכתב על השואה לילדים, לא ייעד את כתיבתו לילדים הצעירים, אלא לבני נוער ולנוער הצעיר). בהמשך ראו אור ספרים נוספים לגיל הרך. כאלה היו **המגירה השלישית של סבא** (גיודי טל-קופלמן, 2002), **הסיפור של סבתא ילדה** (סוזנה רווה ודפנה שונוולד, 2004), **לקיים הבטחה: מסעו של ספר תורה** (ליימן-וילציג, 2004), **איך למדתי גיאוגרפיה** (אורי שולביץ, 2008), **ילד כוכב** (רשל אוספטר-דויב, 2008), **למה לנפתלי קוראים נפתלי** (אלונה פרנקל, 2009), ו**רוז בלאנש: השואה בעיניה של ילדה גרמניה** (רוברטו אינוסנטי, 2009). יצירות אלה העמידו במרכזן את הפרט ואת עמידתו היום-יומית, ולעתים גם העניקו נקודות מבט חיצוניות של לא-יהודים על האירועים. העשור השני של המאה העשרים ואחת, כותבת המחברת, חיזק את המגמות שהותוו בעשור הקודם: **אלוף הילדים: הסיפור של יאנוש קורצ'אק** (טומק בוגצקי, 2010), **המפוחית של שמואליק** (דבורה קיפניס, 2011), **היה שם ארמון** (אריאלה קלוריה-פרידמן, 2011), **יומנה של בלומקה** (סוזן חמילבסקה, 2012), **אוטו: ביוגרפיה של דובון צעצוע** (טומי אונגרר, 2014), **סיפורה של לולו** (עליזה טייטלבוים, 2014), **הבובה שלי** (יעל רוזנר, 2015), **היה הָיָה איש** (עיינה פרידמן, 2015), **חיבוק של אהבה** (גילה מצליח-ליברמן, 2015), **קלידוסקופ** (חיה ניסימוב, 2015), **הדובי של פרד** (איריס ארגמן, 2016), **הסודות של סבתא** (עיינה פרידמן, 2016), **השריקה** (ענת עין-גדי וקירה קנוביץ, 2017), **חנות הגלידה של פרנצ'סקו טירלי** (תמר מאיר, 2017), ו**הניצחון של סבא פפה** (רות מזרחי, 2018). העשור השלישי הניב עד כתיבת הספר שתי יצירות: **אצטרובל ברוח** (איילה פֶרֶץ, 2020) ו**מטאטאים ורקדים בחורף** (הדס ליבוביץ', 2020), והיד עוד נטויה.

הספר מחולק לחמישה פרקים עיקריים. שלושת הפרקים הראשונים עוסקים בתמות של ספרות השואה לקטנטנים: הראשונה מבין תמות אלה עוסקת במסרים הלאומיים שיש בספרים (אקטיביזם ציוני, ערכי גאולה בדמות העלייה ובניין הארץ, תקומתם של בני המכבים, טיפוח מדינת היהודים), השנייה דנה במסרים המוסריים-הומניים (ובין היתר מעלה מודעות למצוקות ועוולות שנגרמו, לטראומה ולפוסט טראומה, ובסיוע לאחרים – מאלטרואיזם מזדמן, חינוך המובנה לערכיות זולתנית דוגמת זה של יאנוש קורצ'אק, ועד הנושא של חסידי אומות עולם). התמה השלישית עוסקת במסרים הנוגעים לפרט דרך ההיבט המשפחתי (קרי, הנכחת הזיכרון המשפחתי, העולם שאבד, השושלת שנגדעה, ומדגישים את אניצי המשכיות הדורות והנחמה שבמשפחות שקמו אף על פי כן ולמרות הכל). חילוף שלושה היבטים אלה והעמדתם בשלושה פרקים נפרדים, מתוך התבונה שכל הערוצים הללו – הלאומי, המוסרי-הומני והאישי-משפחתי – מועברים בהם במקביל, הינו ראוי לציון.

בנוסף, כולל הספר עוד שני פרקים, העוסקים בשתי סוגיות בולטות העולות מן הספרים: האחת מתמקדת בשימוש באובייקטי-מעבר כמו בובות או חפצים אחרים בספרים, ובתפקידם בהנגשת הנושא לילדים – עניין הנוכח בכתיבה על השואה לילדים מראשיתה (ואפשר לציין את שיר הפעוטות הנודע "בִּבְּה שרינה", בלדה מפעימה על בובה שאיבדה את 'אמה' הילדה, שכתבה אנדה פינקרפלד (עמיר), וראה אור **בדבר לילדים**, 8.11.1945, כרך טז, עמ' 90); והאחרת מתייחסת לשתיקות בטקסט כמעין חוטים המקשרים את הילד מ"כאן" לילד מ"שם", ובתפקידן של אותן שתיקות, או "מבעים ריקים", ביצירת הזדהות ושימור זיכרון, המעריבים גם את המבוגר הקורא (המקריא) בחוויית היצירה. סצ'רדוטי פורשת מניפה רחבה של הדילמות

הפדגוגיות שליוו ועודן מלוות את הפנייה בנושא השואה לגיל הרך, ומנתחת באופן מקיף, חדשני ומקורי את המופעים השונים של הספרות הקיימת, מתוך אמפתיה ומודעות להקשרים שונים.

יש בכך מידה של אי-צדק, אבל מבין הטקסטים הרבים הנסקרים בספר זה, הראוי לקריאה שלמה, אפשר לציין כמה במיוחד, רק בכדי להדגים את מנעד הרוח האופף את הז'אנר. כך לגבי היחס לדת היהודית ולקיומו של האל, של אמונה מול פקפוק בו. למשל, ספר הילדים התיאולוגי **לקיים הבטחה: מסעו של ספר תורה** מאת תמי ליימן-וילציג, מספר את סיפורו של ספר תורה שניתן לילד במחנה ההשמדה ברגן בלזן על ידי הרב של אמסטרדם, שלימד אותו לקראת בר המצווה שלו במחנה. אותו ילד ניצל והיה לימים לפרופסור ישראלי לאסטרופיזיקה, חוקר האקלים והאטמוספירה יהויכין יוסף. בהמשך נמסר ספר התורה, כאקט סמלי של "עם ישראל חיי", לאסטרונוט אילן רמון, לטיסה שממנה לא שב, במעבורת החלל קולומביה בשנת 2003. יצירה אחרת הזוכה לדיון מקיף שונה במהותו היא **קלידוסקופ** מאת חיה ניסימוב, שמשקף בו משבר אמונה דתי דווקא; הילדה המתוארת בו, אווה, נותרת בידי פולנים עם סבה בשעה שמשפחתה נפוצה לכל עבר, ומביעה מתאה כפולה – לא רק שסבה וסבתה האהובים, אלה שנהגו לפנק אותה, נעלמו ולא לקחו אותה עמם, אלא שמי שנשאר עמה בצד הפולני הוא הסב האהוב פחות, מהצד השני של המשפחה – יהודי אדוק שתפילתו חשובה לו יותר מנכדתו, כך לשיטתה. הספר מתאר את השואה בכמעין קלידוסקופ מבעד לעיניה של אווה, וכך היא מדמיינת, באופן ישיר ובלתי אמצעי, שהסב עף לצד של היהודים, מעבר לגדר, ולא חוזר. סצ'רדוטי כותבת שבעוד שהנמען הצעיר נשאב לכנות המהולה ביגון ולקורי העצב העגמומיים הכרוכים סביב דבריה של אווה, יימשך המבוגר אל האירוניה הנלווית לתפילות השווא של הסב. לטעמי, גם הנמען הצעיר מבין את המסר; באל הילדה אינה בוטחת, אפילו לא במרחב הבדיון הקלידוסקופי, ולא בכדי ניתוח טקסט זה בספר מובא אחרי תיאור של סצינה נוראה של הוצאה להורג – מייסרת ומחרידה – של ילד באושוויץ, מתוך הספר **הלילה** מאת אלי ויזל, שנודע בשל יחסו המורכב לאמונה באל. דוגמה אחרת לחלוטין למקומו של הציווי האלוהי מתקיימת בספר *Passage to Freedom: The Sugihara Story* מאת קן מוצ'יזוקי, שראה אמנם אור בינתיים רק בארצות הברית, ושגם בו מובעת התייחסות לאל. הספר מביא את סיפורו של הקונסול הכללי של יפן בליטא, שאיפשר ליהודים להגיע ליפן באמצעות כ-1,600 ויזות מיוחדות שהנפיק בניגוד לעמדת ממשלתו. "אני חייב לעשות משהו", אמר לאשתו בסיפור. "אם אציית לממשלתי, לא אציית לאל" (מצוטט בעמ' 102). תפיסה זו של האל הולמת את העמדה התורת-משפטית של המשפט הטבעי – כאשר החוק הנוהג והמוסר מתחרים ביניהם, גובר המוסר. בשנת 1984 הוכר סוגיהרה כחסידי אומות עולם. בכלל, ראוי להדגיש את הקשרים שבין משפט ומוסר, העוברים בספר כחוט השני. האזכור הבולט ביותר בספר בהקשר המשפטי מובא כבר בעמוד הראשון שלו; משפט אייכמן מצוין בספר כבר בתחילתו, כמשפט שסימל מודל חינוכי חדש ושינוי באשר לתודעת השואה, ועקרונות כלליים שאמורים להנחות משטר משפטי מתוקן. בנוסף, עקרונות משטריים מתקדמים הם חלק מהנראטיב המקובל באחדים מן הספרים. כך למשל כאשר מוזכר משטר שלילי, אפל ורודפני **בלמה לנפתלי קוראים נפתלי**, וכך גם בדיון על הספר **חנות הגלידה של פרנצ'סקו טירלי**, המבוסס על סיפור אמיתי של בעל גלידרייה נוצרי שהציל יהודים, שממנו עולים בין השאר ערכים שנוכחים גם במגילת העצמאות של ישראל, המסמך הקרוב ביותר לחוקה המצוי עמנו. כך כותבת סצ'רדוטי על ספר זה: "המסר הוא ברור, נחרץ וישיר: אנשים כפרנצ'סקו טירלי, שהיו **עיוורים לצבע, לגזע ולמוצא וראו באדם את מי שנברא בצלם**, הם הראויים להיות מודל לחיקוי למבוגר וליילד כאחד" (בעמ' 71, ההדגשה שלי, ט"ד). סצ'רדוטי מציינת גם שאצל פרידקה מזיא (שגם הייתה אחת מעדות התביעה במשפט אייכמן), שכתבה את אחד מסיפורי הילדים הראשונים שעסקו בשואה, "אמא, מותר כבר לבכות?", בקובץ **חברי הקטנים** משנת 1962, שזורים שלושה יסודות סיפוריים: להוות קול קריאה ליהודים לעלות לארץ ישראל, לבנות בה מולדת; לשיר שיר הלל לגבורה היהודית בשואה; ולהיות כלי לבניית אמפתיה כלפי

הניצולים, שבצדה זעקת שבר כנגד המעוולים, כולל תיאור מסעות נקמה, יציאה למארכים ופיצוץ פסי רכבת: "וכשהיו הגרמנים נופלים בקרב, היו הלוחמים היהודים אומרים: - זה בעד אבא שלי... זה בעד אמא שנרצחה... בעד אחי הקטן שהובל למוות, בעד אחותי הפעוטה..." (מצוטט בעמ' 233). בכך הספר מעצים את הקשר שבין משפט מתוקן ובין אנושיות ומצביע על משפט-רשע המשרת משטרים אפלים, ויחד עם אלה נגלית בו גם התסבוכת הטרגית המובנית במלחמות ובמעגל הדמים והנקמה הכרוך בהן.

מעבר לפרישת היריעה הרחבה של היצירות שראו אור בארץ (וכפי שניתן להבין מהדיון בספר שראה אור בארצות הברית על סוגיהרה, קונסול יפן בליטא), הספר מוסיף דיון משווה בין ספרות הילדים האמריקאית לגיל הרך העוסקת בשואה ומסביר את השוני הבין-תרבותי המגולם בספרים שכאן ושמעבר לאוקיינוס. בחלק מרתק זה של הספר נדון המנעד שבין המעגל הפרטיקולרי היהודי ובין המעגל האוניברסלי. המחברת מצביעה על כך שבכתיבה לגיל הרך בארץ שולטת הגישה הפרטיקולרית, שכן מרבית הספרים (כשמונים אחוזים, לפיה) מקדמים ערכים ציוניים ויהודיים. הרעיון האוניברסלי, המזוהה בהגות המערב עם סדרת מאמריה של הפילוסופית הגרמנייה-אמריקנית-יהודייה חנה ארנדט, שנכתבו עת ביקרה בארץ בתקופת משפט אייכמן לעיתון **הניו יורקר**, ועם הספר **אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע** (2000 [1963]), שראתה בפשעי הנאצים מעשים כנגד האנושות שבוצעו בגוף העם היהודי, מאפיין יותר את ספרות השואה לפעוטות בארצות הברית (והגם שבהמשך, לטענת המחברת, הודגש גם בספרים האמריקאים ניצחונם ארוך הטווח של בני המכבים). זאת, אולי כמאפיין של ספרים בחוץ לארץ בכלל; סצ'רדוטי כותבת שגם יומנה של אנה פרנק, טקסט מכונן בהקשר של השואה, נתפס כבר למן פרסומו בהולנד ב-1947 כיצירה אוניברסלית. ראוי לציין בהקשר זה ניתוח מרתק המובא בספר, על ההיבטים הפוליטיים והגיאופוליטיים בארצות הברית שהיוו רקע לדפוס הכתיבה שנתהווה שם, וכן ניתוח קולנועי נלווה של **שוליית הקוסם** לאולפני דיסני והדיקטטור **הגדול** שיצר צ'ארלי צ'פלין (שניהם מ-1940) בזיקה לסכנה שבשאיפה לכוח – דיקטטורה וטוטליטריזם. רפרור אחר מעניין שעליו מצביעה סצ'רדוטי בספר הוא של הספר **ילד כוכב** לספר הצרפתי **הנסיך הקטן** מאת אנטואן דה-סנט אכזופרי. ושוב, כדאי לקרוא.

ספר ילדים אחר המנותח בספר המחקר וראוי לאזכור מיוחד דוקר את הלב – שכן הוא מעביר את חוויית השואה בזמן אמיתי; בדז'יך פריטה, כותב ומאייר יהודי, אייר ספר ילדים שהוא מעין צוואה לבנו הפעוט בן השלוש תומי, מתוך ידיעה שלא ישרוד בגטו טרזין. קריאתו של **תומי** כספר ילדים כשלעצמה היא מעשה מכמיר לב עד מצמרר אשר יש לעמוד עליו, ובכל זאת - כך הוא נקרא. הספר מפגיש את הקוראים עם תומי ועם החיים בגטו בקריצה מהולה באמת המרה. כאן באים לעזר הציוורים המצחיקים והחמודים (ממבט ראשון) של בדז'יך, העשויים להיקרא בחיוך על ידי הילדים, ובמרירות על ידי המבוגרים; באמצעות האיורים הבהירים תומי לומד להגות מילים ראשונות, לזהות קולות של חיות, צבעים, מאכלים, כלי נגינה, כלי תחבורה, בעלי מקצוע ומקומות בעולם – אלא שמתחת לשכבת הסיפור האופטימי מסתתר סיפור על היעדר: היעדר צורכי אנוש בסיסיים, חופש, וזכות האדם הפשוטה לבחור את חייו ומעשיו. כשהוא עומד ומביט בישבן חשוף וחמוד אל מבעד לחלון נגלות חומות הגטו; הנוף הנשקף מן החלון הוא נוף קר, מת, של עץ עירום וציפור שחורה – עורב אולי; תומי אוהב לשחק עם בובת ליצן – אלא שהוא ליצן עצוב, מעין ארלקינו שירד מנכסיו; תומי אוהב לדמיין שהוא נהג קטר של רכבת, עניין הנקרא בבעתה בהקשר הזה, ולפעמים בוחן גבולות: תובע אוכל בחוצפה ("אוכל!! אוכל!!"), שכן הוא בעצם רעב. במקום להשתעשע עם צעצועים כילד במציאות נורמטיבית הוא משחק עם צרכיו, ובמקום שוקו הוא רגיל ל"מרק-תה-קפה חממם". באיור "אנחנו סקרנים מי תהיה הכלה שלך" מופיעה דמותה של ילדה המזכירה את האם. הדמיון בין הילדה לאמו של תומי ברור, ומדגיש את האהבה שרוחש בדז'יך לאשתו, וגם את משאלת ההורים לחלופה הולמת של האם במודל קרוב המסמל החלמה. בסדרת איורים שכותרתם "ומה היית רוצה להיות" מציג האב לתומי

שורת בעלי מקצוע המאוררים בתשומת לב ובהומור, ודוחק בו לבחור לו מקצוע יצירתי שאינו מזיק לאחרים – דוגמת איש עסקים או גנרל. באחד האיורים **בתומי** מעטרות טיפות גשם את חיוכם של ההורים. הן מבקשות בכך מהבן שישרוד ויזכור אותם בחיך, גם אם הוא מהול בעצב. הניתוח הצמוד מעניק לאפיזודות משמעות גלויה-סמויה, ומציב את ספרות הגיל הרך כשחקנית ממשית בתיווך השואה לילדים.

סצ'רדוטי היא פרופסור לספרות ילדים במכללת לוינסקי-וינגייט, החוקרת שנים את נושא ייצוג השואה בתרבות הפופולרית. הספר משלים את המחסור במחקר סדור הבוחן את היצע יצירות השואה לגיל הרך מזווית אקדמית, והוא עושה זאת באופן נגיש, מודע לגובה עיניו של ילד, מתוך הכרה בז'אנר פואטי זה כסוגה ספרותית לכל דבר, שיש להתייחס אליה בהתאם. ההתעמקות בטיבן של היצירות ובערכן התוכני, הלשוני והאסתטי (באמצעות ניתוח הוויזואליה, איורים בדרך כלל), מעניקה לספר ערך מיוחד. הספר מציג קשת שלמה של יצירות, המאפשרת למי שבחר את חומרי הקריאה עבור הילד/ים להתלבט בצורה מושכלת בשאלות האם ובאמצעות איזה ספר או ספרים שונים ירצה לחשוף את ילדי הגיל הרך לשואה.

וכמה מילים אחרונות לסיום: רשימה זו נכתבת בעת מלחמה אקטואלית, בימי ממשלת נתניהו ועל רקע יוזמת ההפיכה המשפטית. כל אלה הובילו בעת האחרונה לדיון ער באמצעי התקשורת, העוסק באופן כזה או אחר בשאלה: כיצד לתווך לילדים את אירועי הזמן, על מוראותיו ומכאוביו. גם על רקע זה ייצאו קוראותיו וקוראיו של הספר הזה נשכרים. הספר מזכיר עד כמה יכולה ספרות ילדים (כשהיא במיטבה) להגיע אל הילדים, וגם מעלה אל התודעה כמה עקרונות יסוד של דמוקרטיה ליברליות 'על מלא', ובהן התנגדות לחוק כאשר הוא מקדם ערכים פוגעניים, וקבלה של האחר באשר הוא, על רקע אירועים שקרו במציאות.

בצל טראומות בהתהוות ומסרים שהדעת והנפש אינן סובלות, מהווה ספר זה סוג של תקווה.

רשימת מקורות

אלקנה, י'. 'בזכות השיכחה', **הארץ**, 2.3.1988.

נח הררי, י'. 'איך לדבר עם הילדים על הצד האפל של ההיסטוריה, מבלי לשתק אותם מפחד?', **הארץ**, 19.10.2022.

ד"ר טליה דיסקין

עמיתת מחקר במרכז מינרבה לשלטון החוק במצבי קיצון, אוניברסיטת חיפה, ומחברת הספר *לשון החוק ושפת הילדים: משפט וחברה בעיתונות הילדים בעשור הראשון למדינת ישראל* (2022), הוצאת מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ומכון ברג למשפט והיסטוריה, אוניברסיטת תל-אביב.